

Luka Baković

**VJERA KAO MOGUĆE POLAZIŠTE
FILOZOFIJE RELIGIJE U PAULA TILLICHA**

Uvod

Filozofija je oduvijek stajala u određenom odnosu prema religiji, bilo da je samu sebe razumijevala kao njezinu razumnu alternativu, bilo da joj je pristupala sa željom da razumski razloži njezine osnove. Međutim, čini se da je filozofska kritika religije često promašivala samu bit onoga što je kritizirala. Naime, može nam se učiniti da se kritika religije od strane filozofije ponekad svodila na kritiku religijske prakse i iskrivljenih religijskih nazora proizašlih iz te prakse. S druge strane, ne može se prešutjeti da su nerijetko poticaji za takvu kritiku dolazili iz svijeta religije koja je i sama u praksi promašivala i premašivala svoju bit. Ovaj rad želi pokazati da je unutar filozofsko-teološke misli Paula Tillicha moguće pronaći, u najmanju ruku, poticaje za daljnji razvitak dijaloga između filozofije i religije. Smatramo, naime, da vjera – kako je razumijeva Paul Tillich – može predstavljati polazište za filozofiju religije koja bi razmatrala bit religije iz koje onda proizlaze simboli – promatrani iz Tillichove perspektive – religijskog jezika. Rad se sastoji od tri dijela. Prvo dio ukratko pred nas stavlja Tillichovo razumijevanje same vjere, to jest onoga što ona jest i što vjera nije. Drugi dio ukratko predstavlja Tillichovo poimanje simbola i njegovo opisivanje simbola vjere. Posljednji dio pokušava postaviti tezu iz naslova na osnovu dijelova koji mu prethode. Oni koji poznaju djelo Paula Tillicha mogu pretpostaviti na koju smo se literaturu u ovom razmatranju na osobit način morali osloniti. U prvom redu tu su možda i najpoznatija djela našeg autora: *Dynamics of Faith* i *The Courage to Be*. Naravno, bilo bi nemoguće pisati rad o Paulu Tillichu da pri ruci nismo imali njegovu *Sistematsku teologiju*. Na sekundarnu literaturu referirat ćemo se u fusnotama rada.

1. Pojmovno određenje vjere u Paula Tillicha

»Teško da postoji riječ u religijskom jeziku, teološkom i popularnom, koja je uzrokom više nesporazuma, iskrivljenja i upitnosti pri definiranju negoli riječ vjera. Ona pripada onim terminima koji trebaju liječenje kako bi mogla služiti liječenju čovjeka. Danas je termin vjera više uzrokom bolesti nego izlječenja. Ona zbunjuje, vodi na krivi trag, stvara ujedno i skepticizam i fanatizam, intelektualni otpor i emotivno predanje, odbijanje istinske religije i podlaganje surogatima. Uistinu, pojedinac se nalazi na kušnji da predloži potpuno izbacivanje riječi vjera, ali koliko god to privlačno bilo teško da je moguće. Moćna tradicija je štiti. I još uvijek nema izraza koji bi zamijenio ono što termin vjera sadrži. Stoga, zasada je jedini način nošenja s ovim problemom reinterpretiranja ove riječi i odbacivanje zbunjujućih i iskrivljenih konotacija, od kojih su neke stoljetno nasljeđe.«¹ To su riječi iz uvoda u djelo *Dynamics of Faith*. One nam ovdje služe kao uvod u poglavlje o vjeri u filozofsko-teološkom radu Paula Tillicha. Cilj je ovog poglavlja prikaz Tillichove reinterpretacije vjere, koji će nam poslužiti za promišljanje teze iz naslova rada.

1.1. Što vjera jest

Ponovno moramo naglasiti da je ovo samo sažet prikaz značenja vjere u Tillicha. Naime, ovom promišljanju posvećeno je cijelo poglavlje već navedenog djela *Dynamics of Faith*, koje ćemo ovdje pokušati ukratko prikazati. Prije svega »vjera je stanje krajnje zaokupljenosti, dinamika vjere jest dinamika čovjekove krajnje zaokupljenosti.«² Što znači »krajnja zaokupljenost«? Ona je stanje u kojem čovjek, u svim uvjetovanostima, ima iskustvo onog krajnjeg bezuvjetnog. Ono ga u potpunosti zahvaća i biva apsolutan odgovor na pitanje smisla posred ambivalencije bivanja. Taj odgovor izmiče području znanosti i filozofije.³

Vjera je potpuno personaliziran akt koji se odvija u centru osobnog života i uključuje sve njegove elemente, ali ih ujedno i nadilazi, jer nije tek suma njihovih utjecaja, nego se odražava na svaki od njih. To vjeru čini ekstatičnim činom, jer kao takva nadilazi ono iracionalno i racionalno u čovjeku, a da ih ne uništava.

1 Paul Tillich, *Dynamics of Faith*, Harper Collins, New York 2009., xxi.–xxii.

2 Isto, str. 1. Prijevod »krajnja zaokupljenost« preuzimamo od Danijela Tolvajčića kako ga nalazimo u članku: Danijel Tolvajčić, »Religija kao 'ono što nas se bezuvjetno tiče'. Skica jednog mogućeg filozofijskog pristupa religiji«, *Bogoslovska smotra* 84 (2/2014), na koji ćemo se i kasnije oslanjati u ovome radu.

3 Isto, str. 227.

Dapače, i jedan i drugi vid uključeni su u ovoj dinamici vjere, što jasnije možemo prepoznati u odnosu kognitivnog i emotivnog u čovjeku, koji su uključeni u krajnju zaokupljenost koja ipak nije svodiva ni na jednu od njih. Vjera je stoga sjedinjenost tih elemenata u središtu osobnosti.⁴ »Bezuovjetna zaokupljenost koja je vjera jest zaokupljenost beskonačnim.«⁵ Izvor zaokupljenosti na koji je usmjeren taj središnji akt čovjeka jest bezuvjetnost sama. Bezuvjetnost je, prema Paulu Tillichu, nesvodiva na objekt ili subjekt i takvo svodenje uvijek vodi idolatriji.⁶ Na trenutak zastanimo nad tom idejom. Ukoliko bismo paradigmatički primijenili tu ideju, onda bi mnoge kritike religije bile tek kritika idolatrijskog iskrivljenja religije, a ne religije same. Naime, izvor idolatrije u takvoj konstelaciji vidimo u objektivizaciji i subjektivizaciji onog bezuvjetnog, tj. u uvjetovanju istog. Tillich u svojem konceptu vjere sumnju vidi kao sastavni dio dinamike vjere. No, da bismo razumjeli taj odnos sumnje i vjere moramo se okrenuti drugom važnom pojmu, pojmu hrabrosti. Hrabrost ovdje treba gledati u širem kontekstu, na osnovu djela *The Courage to Be*.⁷ Na ovom se mjestu nakratko odmičemo od djela *Dynamics of Faith* i razmatramo na što se sumnja kao sastavni dio vjere odnosi. Ona je ponajprije sumnja s obzirom na bitak, a u misli Paula Tillicha bitak jest ono bezuvjetno u odnosu na koje se onda sumnja izražava kao suočavanje s nebitkom. Šok nebitka,⁸ koji je uzrokovao pitanje bitka, čovjek nadilazi hrabrošću za samoafirmacijom koja je moguća unatoč nebitku, odnosno on uključuje svijest o mogućnosti nebitka.⁹ Ponovimo, vjera kao stanje krajnje zaokupljenosti za Tillicha predstavlja model koji najbolje razlaže vjeru s obzirom na ranije navedena pogrešna shvaćanja. Ukoliko tako razumijevamo vjeru, možemo razmatrati kako se ona odnosi prema religiji i kakve to posljedice nosi za filozofijski pristup religiji. Ukoliko se vjera odnosi prema bitku samom i iz iskustva bitka proizlazi, onda ju ne možemo svoditi na njezine surrogate o kojima ćemo govoriti u onom što slijedi.

1.2. Što vjera nije

Ovaj podnaslov pokušava ukratko sažeti odgovor na pitanje što vjera nije. Ponovno se oslanjamo na zaključke u knjizi *Dynamics of Faith*. Vjera ponaj-

4 P. Tillich, *Dynamics of Faith*, str. 4-9.

5 Isto, str. 10-11.

6 Isto, str. 11-14.

7 Usp. Paul Tillich, *The Courage to Be*. Yale University Press, New Haven & London 2014.

8 Usp. o tome više Paul Tillich, *Systematic Theology I*, The University of Chicago Press, Chicago 1951.

9 P. Tillich, *The Courage to Be*, str. 31-34.

prije nije nikakvo znanje s malo dokaza. Vjera ne treba odgovarati na pitanja koja su dokaziva ili se rješavaju određenim stupnjem sigurnosti. Vjera, naprotiv, odgovara na temeljno egzistencijalno pitanje »biti ili ne biti«. Sigurnost vjere nije isto što i sigurnost teoretskog suda.¹⁰ Ako je vjera stanje krajnje zaokupljenosti, onda ona transcendirira sva ona pitanja koja odgovore nalaze u području znanosti. Kao takva neće izgubiti na važnosti, bez obzira na sve odgovore koje znanost daje na određena pitanja jer vjera uvijek ostaje usredišten čin osobe¹¹ koja se nalazi krajnje zaokupljenom pitanjem koje joj postavlja vlastita egzistencija. Voluntarističko iskrivljenje vjere za Tillicha je također samo pogrešan način razumijevanja vjere. Budući da je vjera bitno intrinzičan čin, on nije razumljiv kao čin vanjske odluke za nešto. Tako poimana, vjera prethodi svakom činu volje i stoga je unaprijed prisutna u svakom pojedincu te izmiče njegovoj sposobnosti da se »odluči« vjerovati.¹² Posljednje iskrivljenje vjere koje se obrađuje u djelu *Dynamics of Faith* jest emocionalističko iskrivljenje. Vjera je akt cijele osobe i kao takva prožeta je emocijama, ali unatoč tomu emocije nisu izvor. Usmjerenje vjere je određeno i njezin je pravac konkretan, usmjerena je prema bezuvjetnom, a ozbiljuje se u konkretnoj stvarnosti u kojoj opravdava svoje usmjerenje.¹³

2. Simboli vjere

Ovo poglavlje svojevrsni je *intermezzo* dvaju glavnih poglavlja. U njemu želimo kratko izdvojiti prostor za simbole vjere koji u filozofsko-teološkoj misli Paula Tillicha imaju važnu ulogu. »Čovječja krajnja zaokupljenost mora se izraziti simbolično, jer jedino je simbolički jezik u stanju izraziti bezuvjetno.«¹⁴

2.1. Značenje simbola u Paula Tillicha

Prije svega, važno je ukratko izložiti značenje simbola kao takvih. Tillich tako pronalazi šest značajki simbola. Prva im je zajednička sa znakom, a to je da ukazuju na stvarnost iznad sebe. Međutim, bitno obilježje simbola je da oni

10 Usp. P. Tillich, *Dynamics of Faith*, str. 35-41.

11 »Usredišten čin osobe«, preuzeto iz ranije navedenog članka Danijela Tolvajčića.

12 Usp. P. Tillich, *Dynamics of Faith*, str. 41-44.

13 Isto, 44-46.

14 Isto, str. 47.

u toj stvarnosti i participiraju, što je ujedno i druga značajka simbola.¹⁵ Treća značajka simbola jest da nam oni otvaraju stupanj realnosti koji bi inače za nas ostao zatvoren. Tillich uzima primjer umjetničkih djela koja otvaraju stvarnost koja nam nije dostupna preko znanosti. Četvrta dimenzija »otključava« dimenziju i elemente u nama samima, koji korespondiraju s tom drugom stvarnošću.¹⁶ Peta i šesta karakteristika simbola su također srodne. One govore o nemogućnosti proizvođenja simbola, jer oni nastaju u podsvijesti i imaju svoj život koji je uvjetovan okruženjem, odnosno konkretnom zajednicom u kojoj on ima svoje mjesto.¹⁷

2.2. Religijski simboli

U kontekstu simbola, Bog transcendiraju svoje ime. Riječ Bog je simbol zbiljnosti koja stoji iza te riječi. Zbiljnost koja se nalazi iza te riječi jest ono bezuvjetno stanje naše krajnje zaokupljenosti. »Bilo bi potpuno pogrešno pitati: Dakle Bog nije ništa nego simbol? Jer iduće pitanje trebalo bi biti: Simbol za što? A odgovor bi bio za Boga. Bog je simbol za Boga.«¹⁸ Bog u sebi sadrži bezuvjetnost, ali i konkretno iskustvo koje je simbolički primijenjeno na njega.¹⁹ Ovdje odlazimo korak dalje. Koja to bezuvjetna stvarnost stoji iza simbola Boga koji je simbol za Boga? »Bog je bitak sâm.«²⁰ Stoga je vjera krajnja zaokupljenost bitkom samim, ukoliko je Bog bitak. Nećemo dalje razlagati temu Boga kao bitka, jer ovdje se bavimo vjerom, a ne pojmom Boga u filozofiji i teologiji Paula Tillicha.²¹

3. Vjera kao polazište filozofije religije u Paula Tillicha

Dolazimo do ključne teze ovoga rada. Možemo li vjeru postaviti kao polazište filozofije religije, ako u obzir uzmemo Tillichova promišljanja o vjeri. »Filozofija religije je filozofsko mišljenje koje religiju čini svojom

15 Isto, str. 47-48.

16 Isto, str. 48-49.

17 Isto, str. 49-50.

18 Isto, str. 52.

19 Isto, str. 53.

20 P. Tillich, *Systematic Theology I*, str. 235.

21 Usp. Danijel Tolvajčić, »Barthovo i Tillichovo razumijevanje odnosa filozofije i teologije«, *Diacovensia*, 24 (3/2016).

stvari te se stoga trudi objasniti bit i način bitka religije. Stoga filozofija religije u svojem mišljenju traga za odgovorom na pitanje što je religija.«²² U skladu s Tillichovim izlaganjem vjere i simbola, ovdje ćemo ukratko pokušati izložiti tezu prema kojoj bi odgovor na pitanje što je religija bio: Religija je simbolički izraz vjere koja je krajnja zaokupljenost čovjeka i stoga je vjera moguće polazište filozofije religije. Smatramo da religija nije datost za sebe, nego ona svoj korijen ima u čovjekovoj potrebi da pomoću simbola izrazi svoju krajnju zaokupljenost. Ta krajnja zaokupljenost je umnogome određena, kao što smo ranije naveli, čovjekovim odnosom prema cjelokupnoj zbilji kojoj traži smisao. U tom smislu, vjera pojedincu daje odgovor na pitanje »biti ili ne biti«. On to pitanje onda prevodi na njemu dostupan i konkretan jezik, a to je prema Tillichu jezik simbola. Iskrivljenje je vjere svesti njezin sadržaj na neki od dohvatljivih elemenata stvarnosti kao što su intelektualizam, voluntarizam i emotivnost. Paradoksalno, religija je nesvodiva i na simbole, jer simboli uvijek upućuju na stvarnost iznad njih. »To je prihvaćanje prihvaćenosti bez nekog ili nečeg tko/što prihvaća. To je moć bitka samog da prihvaća i daje hrabrost bivstvovanja.«²³ Izvor hrabrosti za bivstvovanje je Bog iznad Boga.²⁴ Čin kojim prihvaćamo Boga iznad Boga naziva se apsolutna vjera²⁵ i samo ta apsolutna vjera može biti polazište razmišljanja o religiji uopće. »Pojam (...) 'bezuovjetno' ukazuje na onaj element u religioznom iskustvu koji ga upravo čini religioznim.«²⁶ Ukoliko pojam bezuvjetnog religiozno iskustvo čini religioznim, onda je, na osnovu svega izrečenog, jasno da se taj pojam bezuvjetnog iskušava u stanju vjere.

»Specifičnost religije mora se (...) tražiti u odnosu čovjeka prema Bogu, odnosno transcendenciji.«²⁷ Odnos prema Bogu jest vjera kao krajnja zaokupljenost, što vjeru čini primarnom specifičnošću religije. Za Tillicha je vjera odnos prema Bogu prije svakog pojma o Bogu, ona je iskustvo Boga što odgovara i daljnjim polazištima filozofije religije.²⁸ Naposljetku, polazeći od vjere, ne zanemarujemo ni komunitarni karakter religije. Vjera se kao krajnja zaokupljenost uvijek odnosi prema svim aspektima života pojedinca, koji su

22 Bernhard Welte, *Filozofija religije*, Matica hrvatska, Zagreb 2016, str. 30.

23 P. Tillich, *The Courage to Be*, str. 171.

24 Isto.

25 Isto.

26 Paul Tillich, *The Protestant Era*, The University of Chicago Press, Chicago 1957., str. 32, bilj. 1. (Prijevod Danijela Tolvajčića.)

27 Peter Fischer, *Filozofija religije*, Naklada Breza, Zagreb 2010., str. 14.

28 Usp. isto, str. 14-17.

uvijek u bitnome određeni onima koji ga okružuju, a koji su također u stanju krajnje zaokupljenosti. »Dinamika vjere je prisutna ne samo u unutrašnjim napetostima i sukobima sadržaja vjere, nego je također prisutna u životu vjere, i naravno pojedinac je ovisan o drugima.«²⁹

Zaključak

Kraj ovoga rada teško možemo nazvati zaključkom. Zbog njegove dužine i intencije on može biti samo poticaj na daljnje razmišljanje o ovoj temi. Smatramo da vjera, kako je prikazuje Paul Tillich, može biti polazištem filozofije religije i boljeg razumijevanja religije uopće. Također, smatramo da je vjera i korektiv religije, odnosno religioznih iskrivljenja s kojima se susrećemo u našoj stvarnosti. No, to će možda biti tema nekog drugog rada. Možemo reći da je potrebno baviti se filozofijom i teologijom Paula Tillicha, koji je, po svemu sudeći na neki način prerano pao u zaborav šire akademske javnosti. Ovim radom ne iscrpljuju se teme za daljnje promišljanje Tillichovih stavova o filozofiji i religiji. Na kraju krajeva, prema riječima Karla Jaspersa: »Filozofija znači: biti na putu.«³⁰

Literatura:

Fischer, Peter, *Filozofija religije*, Naklada Breza, Zagreb 2010.

Jaspers, Karl, *Uvod u filozofiju*, Naklada Breza, Zagreb 2012.

Tillich, Paul, *Systematic Theology I*, The University of Chicago Press, Chicago 1951.

Tillich, Paul, *The Protestant Era*, The University of Chicago Press, Chicago 1957.

Tillich, Paul, *Dynamics of Faith*, Harper & Collins, New York 2009.

Tillich, Paul, *The Courage to Be*, Yale University Press, New Haven & London 2014.

29 P. Tillich, *Dynamics of Faith*, str. 118.

30 Karl Jaspers, *Uvod u filozofiju*, Naklada Breza, Zagreb 2012., str. 12.

Tolvajčić, Danijel, »Religija kao ‘ono što nas se bezuvjetno tiče’. Skica jednog mogućeg filozofijskog pristupa religiji, *Bogoslovska smotra* 84 (2/2014).

Tolvajčić, Danijel, »Barthovo i Tillichovo razumijevanje odnosa filozofije i teologije«, *Diacovensia* 24 (3/2016).

Welte, Bernhard, *Filozofija religije*, Matica hrvatska, Zagreb 2016.